

MANIPULATSIYA SAN'ATI VA TAHDIDI*Xasanova Nargiza**Kimyo Toshkent Xalqaro Universiteti**“Turizm“ kafedrasi katta o'qituvchisi**Nariyev Olimxon**Kimyo Toshkent Xalqaro Universiteti**“Turizm” yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Bu maqolada ijtimoiy media platformalarida, siyosiy kampaniyalarda va kengroq ma'nodagi psixologiya sohasida qanday manipulativ texnikalar qo'llanilishi va bu texnikalar orqali jamiyatdagi psixologik ta'sirning o'lchovi muhokama qilinadi. Ushbu maqolaning maqsadi, manipulatsiya harakatlarining samaradorligini baholash va psixologik jihatdan xabardor fuqarolik jamiyati qurishda ulardan qanday foydalanish mumkinligini tushuntirishdir. Muallif, adabiyotshunoslik tahlili va tajriba asosida ma'lumot yig'ish usullaridan foydalangan holda olingan natijalarini taqdim etadi. Topilmalar, jamiyatda ro'y berayotgan manipulativ jarayonlarning chuqurroq tushunilishiga yordam berishi mumkin va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar taklif qiladi. Maqola mediatorlar, psixologlar va siyosat donolari uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Manipulatsiya, ijtimoiy media, Psixologiya, Siyosat, Psixologik ta'sir, Axborot manipulyatsiyasi, Propoganda

Kirish:

Manipulyatsiya — bu o'z manfaati yo'lida boshqalardan foydalanish, ularni boshqarish orqali ularga ta'sir ko'rsatish^[1]. Haddan oshiq manipulyatsiya — bu axloqiy tamoyillarni hurmat qilmaydigan, aldaydigan va boshqalarning zaifligi va ishonuvchanligidan foydalanadigan nayrangchilar, firibgarlar va yolg'onchilarning hiylasidir^[2]. Eng kamida manipulyatsiya boshqalarning hisobidan nazorat o'rnatish, foyda olish yoki imtiyozlarni qo'lga kiritish uchun o'tkaziladigan ta'sirdir^[1].

Manipulyatsiya oddiy ta'sir o'tkazish va ishontirishdan farq qiladi. Ta'sir o'tkazish odatda zararsiz deb hisoblanadi, chunki u ta'sir o'tkazilayotgan shaxsni ta'sirni qabul qilish yoki qilmaslik huquqini hurmat qiladi va ortiqcha majburlamaydi^[3]. Ishontirish — bu boshqalarni odatda ma'lum bir maqsad zahirida istalgan hatti-harakat tomon yo'naltira olishlik qobiliyatidir. Ta'sir o'tkazish va ishontirish na salbiy va na ijobiydir^[4].

Darhaqiqat har qanday insonni manipulyativ omillar ya'ni pul din siyosat hamda uning ehtiyojlarini o'rganish va tahlil qilish orqali manipulyatsiya qilish mumkin. Tabiiyki biz asrlar davomida manipulyativ dunyoda yashab kelmoqdamiz. Eramizdan avvagi davrdan to bizning davrimizgacha bo'lgan urushlar xalq faravonligi yoki davlat yuksalishi uchun deb o'ylaysizmi? Bir tomondan ha lekin ikkinchi tomondan asosiy go'ya shundaki bu urushlar shunchaki davlat g'aznasini boyitish, yuqori tabaqa vakillarini manfaatlarini oshirishga qaratilgan. Manipulyatsiyaga uchragan askarga va'da qilingan erkinlik, faravonlik, oz miqdordagi pul kabi yod g'oyalar vada qilinlangan. Bu askarlar ko'ziga katta imkoniyat kabi ko'rinishi mumkin aslida ulargan berilgan bu imkoniyatlar shunchaki hamir uchidan patir. Asosiy manfaatni faqatgina yuqoridagilar olishadi. Yoki misol tariqasida 1096-1270-yillarda G'arbiy Yevropa zodogonlari va katolik cherkovi tomonidan Yaqin Sharqqa xususan hozirgi Suriya, Falastin, Shimoliy Afrikaga qilingan bosqinchilik urushlarini olaylik. Salib yurushlarining bosqinchilik mohiyati diniy shiorlar g'ayridin musulmonlarga qarshi kurashish va "xudo qabri" hamda "muqaddas yer" ya'ni Falastinni Ozod qilish bilan niqoblangan. Birinchi salib yurishlari 1095-yil Klermonda papa Urban 2 tomonidan e'lon qilingan ushbu so'zlar qo'shinni ruhlantirgan va ma'nupulyatsiga ta'siriga g'arq qilgan. "U yerga borgan har bir kishi, vafot etgan taqdirda, gunohlari kechiriladi. Ular kofirlarga qarshi mo'l-ko'l ne'matlar keltiradigan janggi chiqsinlar... U yerning daryolarida sut va asal oqadi. Ha, oldin qaroqchi bo'lganlar, o'z birodarlari va qabilalariga qarshi kurashganlar jangchilarga aylanadi. Bu yerda o'kinganlar, u yerda boy bo'lishadi. Ushbu so'zlarni ruhlantirib 1099-yil iyulda Quddus shahrini torib olib Quddus qirolligini tashkil etishgan. Siyosiy jihatdan ma'nipulyatsiya qilish turli xil

korparatsiya va tashkilotlarga a'zo bo'lish. O'z ehtiyojlari qondirilgani tufayli shartnomadagi keltirilgan shartlarga rozi bo'lish orqali ma'nipulatsiya oqimiga tushish hisoblanadi. Buni turli xil tashkilotlar yoki bank tizimi ishlash prinsipi asosida ko'rishimiz mumkin. Bank sizga siz istagan summani berishadi, siz esa ularga ma'lum vaqt davomida foizi bilan qaytarish majburiyatini olasiz.

Dunyoning yetti mo'jizasi bo'lmish milloddan avvalgi 3-2 mingyillikda qurilgan va to hozirgi davrgacha saqlanib qolgan misr piramidasi insoniyatni lol qoldirib kemoqda. E'tiborli jihati uning buz butun saqlanib qolganligida emas balki uning g'oyasi e'tiborga molikdir. Piramida sxema tizimini o'z logotipiga tushirgan "ilmunati" yoki "masonlar" haqida fikr yurutsak. Ular manipulyatsiya korparatsiyasi ekanligiga shubha yo'q.

'ILMUNATI' – lotincha illuminatus so'zining ko'pligi "marifatli" haqiqiy va xayoliy guruhlariga berilgan nomdir. Tarixiy jihatdan bu nom Bavariya Illuminati 1776-yil 1-mayda Germaniyaning bugungi qismida Bavariyada tashkil etilgan Ma'rifat davri maxfiy jamiyatiga ishora qiladi. Jamiyatning belgilangan. Jamiyatning belgilangan maqsadlari xurofotg, qorong'ulikka, jamoat hayotiga diniy ta'sirga va davlat hokimiyatini suiiste'mol qilishga qarshi turish edi. "Zamonaviy kun tartibi, – deb yozgan edilar o'zlarining umumiy nizomlarida, – adolatsizlik tarqatuvchilarning hiylanayranglariga chek qo'yish, ularga hukmronlik qilmasdan ularni nazorat qilishdir". [1] Illuminati masonlik va boshqa maxfiy jamiyatlar bilan bir qatorda 1784, 1785, 1787 va 1790 yillarda Bavariya saylovchisi Charlz Teodorning farmoni bilan katolik cherkovining rag'batlantirishi bilan qonundan tashqari deb topildi. [2] Keyingi yillarda, guruh odatda illuminati er ostida davom etgan va frantsuz inqilobi uchun mas'ul bo'lgan, deb da'vo qilgan konservativ va diniy tanqidchilar tomonidan qoralangan. Keyinchalik foydalanishda "Illuminati" asl Bavariya Illuminatining davomi bo'lgan turli tashkilotlarga murojaat qilganda ishlatilgan (garchi bu havolalar tasdiqlanmagan). Ushbu tashkilotlar ko'pincha siyosiy kuch, ta'sirga ega bo'lish va Yangi dunyo tartibini o'rnatish uchun voqealarni uyushtirish va hukumatlar va korporatsiyalarga agentlarni joylashtirish orqali dunyo ishlarini nazorat qilish uchun til

biriktirishda ayblangan. Ba'zi kengroq ma'lum bo'lgan va ishlab chiqilgan fitna nazariyalarida (markaziy o'rinni egallagan illuminatilar soyada yashirilib, kuch iplari va tutqichlarini tortib olgan holda tasvirlangan. Illuminatining bu qarashi o'nlab romanlar, filmlar, teleko'rsatuvlar, komikslar, video o'yinlar va musiqiy videolarda paydo bo'lgan mashhur madaniyatga yo'l topdi.

O'lab ko'ring nima uchun jahonga mashhur Uold Disney kompaniya yiliga 10 milliardlab pul ishlab topadigan kompaniya islomafobik, irqchilik, Falastinliklarni terrorist, Isroilliklarni esa qahramon uyg'ur turklarni qavomiy ravishda qirg'in qilgan xitoy hukumati, jinsizlikka targ'ib qilingan, sahnalarni animatsion filmlarga nima sababdan joylashtirish? Yokida Dunyoga mashhur isnonlarni o'ziga ergashtira oladigan qo'shiqchi musuqachi, aktyor va aktrisalar nima sababdan LGBTni targ'ib qilishi, sahnalarda salang'och yoki asal kiyimiga chiqishiga sabab nima? Albatta bu Masonlar tashkiloti bilan shartnoma imzolangani va shartnoma bandidagi shartlariga amal qilayotganliklaridan darak beradi. Qanday qilib ushbu insonlar dunyoga mahhur bo'lib millonlab pullarga ega chiqmoqda. Sababi oddiy ular shaytonga qalbini sotadilar va ilmunati tashkiloti bilan hamkorlik qilishadi. Ijtimoiy tarmoqlarda ilmiy vidolardagi ko'rishlar sonidan, turli xil yod g'oyalarga asoslangan raqs va mavasi past vidolar kuztishlar soni ko'p. Media sohasida manipulyatsining o'rni qandayligini ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy media, psixologiya va siyosat sohalarida kuzatilayotgan manipulatsiya jarayonlari nafaqat kundalik aloqalarga, balki xalqaro siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy media platformalarining global miqyosda ommalashuv bilan bir qatorda, bu vositalar orqali tarqatiladigan kontentni boshqarish va yo'naltirish amaliyotlari ham tobora rivojlanib bormoqda. Siyosat va ommaviy axborot vositalarida manipulatsiya va dezinformatsiyaning roli kuchayib, jamoat fikrini shakllantirish va siyosiy jarayonlarga ta'sir qilishda asosiy vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, psixologiyada manipulatsiyani tahlil qilish doirasining kengayishi, individ va jamiyatlararo munosabatlarda ushbu jarayonlarning chuqurroq o'rganilishiga imkon bermoqda.

Ushbu maqolada ko'tarilgan savollar va maqsadlar quyidagilardir: Ijtimoiy media va siyosat doirasida qo'llanilayotgan manipulativ strategiyalar qanday? Ushbu strategiyalar qaerda va qay sharoitlarda eng samarali bo'ladi? Psixologiya sohasi bu borada qanday yondashuvlarni taklif etishi mumkin va fuqarolar zararli ta'sirotlardan qanday himoyalana olishlari mumkin? Maqolaning asosiy maqsadi, manipulatsiya jarayonlarini aniqlash va tahlil qilish orqali, jamiyat a'zolarini bu kabi zararli amaliyotlardan himoya qilish bo'yicha samarali usullar va strategiyalarni ishlab chiqishga hissa qo'shishdir.

Manipulatsiyaning psixologik asoslari va texnikalarini tushunib olish orqali biz ijtimoiy media va siyosatdagi manipulatsiyaning oldini olish bo'yicha yanada maqbullashgan yechimlarni ishlab chiqishimiz mumkin. Shu nuqtai nazardan, bu maqola aniqlangan muammolarni chuqur tahlil qilishga va ijtimoiy media, psixologiya va siyosat sohalaridagi manipulatsiyaning zararli ta'sirlarini minimallashtirishga qaratilgan.

Bu savollarga javob berish uchun avvalo, manipulyativ strategiyalar va taktikalarini tahlil etish kerak. Buning uchun quyidagicha yondashuvlarni ko'rib chiqishimiz lozim.

1. Ijtimoiy Media va Siyosatdagi Manipulyativ Strategiyalar:

- Tarmoq tahlili yordamida ijtimoiy media foydalanuvchilarining o'zaro aloqalarini o'rganish, manipulyativ kontentning tarqalishini kuzatish.

- Ijtimoiy media algoritmlari orqali kontentni nazorat qilish va yo'naltirish – masalan, fazilat signallari (virtue signaling), echo chambers (bir xil fikrlarni takrorlash), confirmation bias (oldindan shakllangan fikrlarga mos keladigan ma'lumotlarni qidirib topish)ga qaratilgan kontentlar.

- Sotsial ta'sir psixologiyasi: ijtimoiy ishonchni yaratish, qarashlarni shakllantirish va qaror qabul qilish jarayonlarini manipulyatsiya qilish usullari.

2. Manipulatsiya Qarshisida Samarasizlikning Oldini Olish:

- Media savodxonligi dasturlarini kengaytirish, ya'ni odamlarga turli xil manbalardan keladigan axborotni tanqidiy tahlil qilishni o'rgatish.

- Ijtimoiy media platformalariga qarashlarni shakllantirish jarayonlarini shaffof qilish, algoritmlarning qanchalik tarafsiz yoki manipulyativ ekanligini ko'rsatuvchi mexanizmlarni o'rnatish.

- Davlat va nodavlat tashkilotlari o'rtasida hamkorlik qilish, dezinformatsiya va manipulatsiya holatlarini aniqlash va javob qaytarish uchun strategiyalar ishlab chiqish.

3. Qonun va Qoidalar Orqali Himoya:

- Ijtimoiy media platformalarini manfiy ta'sirlarni kamaytirish uchun qonun yoki tartiblar bilan majburlash.

- Fuqarolarga yalpi axborot vositalaridan olingan ma'lumotlarga shubha bilan qarashni o'rgatish, tanqid qiluvchi fikrlashni kuchaytirish.

- Siyosiy reklama va kampaniya aloqalarini kuzatib boruvchi mustaqil tashkilotlar yordamida shaffoflikni oshirish.

4. Ilmiy va Amaliy Tadqiqotlar:

- Manipulatsiya qilish metodlari va strategiyalarini chuqurroq tahlil qilish uchun olimlar, psixologlar va siyosatchilar o'rtasida ilmiy hamkorliklarni rivojlantirish.

- Ijtimoiy ta'sirlarni o'lchash va manipulatsiyaning samaradorligini baholash bo'yicha metodlarni takomillashtirish.

Ushbu takliflar har biri ma'lum bir muammoni hal qilishga qaratilgan bo'lib, ularni maqolada batafsil tadqiq qilinishi kerak. Har bir taklifni alohida-alohida chuqur tahlil qilish va ularga misollar keltirish, shuningdek ma'lumot va fikrlarning qanchalik ishonchli va samar

Manipulyativ strategiyalar ma'lum bir sharoitlarda va muayyan muhitlarda juda samarali bo'lishi mumkin. Ular quyidagicha tavsiflanishi mumkin:

Ijtimoiy Media Muhitida:

- Yoshlar O'rtasida: Yoshlar ko'proq ijtimoiy media platformalaridan foydalanishadi va ko'p hollarda u yerdagi axborotning haqqoniylik darajasini kamroq

sinchiklab o'rganishadi. Shuning uchun bu yosh guruhida emotsional yoki qiziqarli kontent orqali manipulatsiya qilish eng samarali bo'ladi.

- Viral Marketing: Reklamadorlar va marketologlar ko'pincha ijtimoiy media orqali mahsulotlari yoki qarashlarini targ'ib qilish uchun manipulativ texnikalarni qo'llaydilar. "Trend" yoki "viral" mavzularda, ijtimoiy media foydalanuvchilari o'zlarini aloqaga tortgan holda ma'lumotlarni tarqatadi va bu jarayonlar juda samarali bo'lishi mumkin.

- Krizis Vaqtida: Odamlar noaniqlikka yoki tahdidlarga duch kelganlarida ma'lumotlarga bo'lgan talabi ortadi. Bu sharoitda manipulativ axborotni, masalan, fitna tarqatish yoki vahimaga olib keladigan xabarlar tarqatish orqali jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilish osongina amalga oshirilishi mumkin.

Siyosatda:

- Saylov Davrlarida: Saylov oldidan bo'lgan siyosiy kampaniya vaqtida, nomzodlar va siyosiy partiyalar ko'pincha manipulativ strategiyalarga murojaat qilishadi. Bunday sharoitda fikrlarni shakllantirish va saylovchilarning xatti-harakatlarini manipulyatsiya qilish uchun dezinformatsiya va birovga loyqa sotish (mudslinging) kabilarni qo'llash tez-tez uchraydi.

- Ommaviy Diqqatni Yo'naltirish: Siyosatchilar va hukumatlar ba'zan diqqatni boshqa muhim masalalardan chalg'itish uchun manipulativ taktikalarni qo'llashadi. Masalan, ijtimoiy yoki iqtisodiy muammo uchun "qurbonli ko'zboyloq" ("red herring") taktikasida, odamlarning diqqatini chalg'itiruvchi yoki ularni o'zga tomonga yuborish maqsadi qo'llab quvvatlanishi mumkin.

Har bir usulning samaradorligi nishonga olingan auditoriyaning hissiy holatiga, tajribaga, yoshiga, madaniy va ijtimoiy orqa foniga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun manipulativ strategiyalar va taktikalar muvaffaqiyatli qo'llanishi uchun diqqat bilan tahlil qilish hamda maishiy, ijtimoiy va madaniy kontekstni hisobga olish kerak.

Maqola uchun ushbu tahlillar va kuzatuvlar ma'lumotnoma sifatida xizmat qiladi, bu sizga turli sharoitlarda manipulatsiyaning eng samarali qo'llanilishi haqida aniqroq tushuncha berishga imkon beradi.

Xulosa:

Maqola davomida yoritilgan tadqiqotlar va kuzatuvlar, ijtimoiy media, psixologiya va siyosat sohalarida keng tarqalgan va keng ko'lamlı manipulyativ strategiyalarning zararlı ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Qo'llanilgan taktikalar va psixologik uslublar, odamlar orasidagi muloqotni to'sib, noto'g'ri ma'lumot tarqalishiga olib kelishi va shu orqali jamiyat fikrini boshqarishga urinishlari ko'rib chiqildi.

Asosiy xulosalar:

- Ijtimoiy media tarmoq tahlilining yordami bilan odamlar orasidagi o'zaro aloqalarni va manipulyativ kontentning tarqalishini o'rganish orqali buzg'unlik keltiruvchi kontentlarni aniqlash.

- Media savodxonligini va foydalanuvchilarning tanqidiy tahlil ko'nikmalarini oshirish orqali zararlı axborotlardan himoya qilish.

- Davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda ishlash strategiyalarini ishlab chiqish orqali dezinformatsiyaga qarshi turish va jamiyatga to'g'ri axborotni yetkazish.

Bu tadqiqotlar, manipulyativ kontentni nazorat qilish va uni minimallashtirish yo'llarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ilmiy jamoa va umumiy jamiyat uchun kelajakka yo'naltirilgan qo'llanmalarni taklif etadi, bunda zararlı ta'sirlar oldini olish va keng miqyosdagi ta'sirlarini tahlil qilishga qaratilgan. Shunday qilib, ilmiy va amaliy sohalarida ushbu masalalar bo'yicha yanada chuqurroq tadqiqotlar va muzokaralarni qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir.

Qayd etish joizki, manipulyatsiya va dezinformatsiya hozirgi zamonning eng dolzarb muammolari hisoblanadi va ularga qarshi kurashda har qanday tadbirlar yaxshi o'ylab chiqilishi va samarali bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ozbek tilining izohli lug'ati. -T. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. 2013. 497-b.

2. Chemers M. (1997) An integrative theory of leadership. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. ISBN 978-0-8058-2679-1

3. K.Turaev Yoshlarda liderlik qobiliyatini rivojlantirish. Yangilanayotgan jamiyatda yoshlarning ijtimoiy faolligi: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi maqolalar to'plami. -T. 2020. 14-b.

Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=4.63) Passport:
<http://sjifactor.com/passport.php?id=22230>

4. Икрамов Р.А., Хожиев Р.Б. (2020). Воспитание гармонично развитого поколения является приоритетом государственной молодежной политики. Вестник науки и образования. № 14 (92). Часть 1. С. 88-90.